

Kovács Eleonóra

Kompetencia – „nyersanyag” – igények

A levéltári kiadványok lehetséges műfajai nyomtatásban és elektronikusan

Miért kell beszélünk róla?

Írásom leginkább együttgondolkodásra ösztönző céllal született, hiszen régóta tapasztalhatjuk, hogy értékes, színvonalas levéltári kiadványok sok esetben nehezen jutnak el az olvasókhoz, s az intézmények is keresik a lehetőséget, hogy megteremtsék a tartalom, a forma és a közönség igénye közötti egyensúlyt, s ezzel összefüggésben a levéltári kiadványok megújításának lehetőségét. Utóbbi annál is inkább lényeges, mert nehezebbé vált a kiadványi munka, szűkösebb az anyagi háttér, megfontolandó mit adunk ki, s bizonyos kiadványtípusok elkészítése már nem is biztos, hogy papír alapon a legcélszerűbb, ellenben egyre inkább érdemes foglalkozni az elektronikus kiadványok létrehozásának gondolatával. Az is látszik, hogy egyre nagyobb szerepe van a szakszerű és esztétikus tipográfiának, valamint a lehetséges olvasóközönség felé irányuló híradásnak, reklámnak.

Az alábbiakban megfogalmazottak valamennyi levéltártípust érinthetik, bár a tapasztalatok jelentős részét a Magyar Nemzeti Levéltárban végzett munkám során szereztem. Nem céлом azonban egyetlen intézmény kiadványi munkájának elemzése, sem egyetlen lehetséges út felrajzolása, sokkal inkább annak áttekintése, hogy melyek azok az általános kérdések/problémák, amelyek a közgyűjteményekben – elsősorban a levéltárakban – zajló könyvkiadásban ma jelen lehetnek. Az alábbiakban jobbra kérdések, ötletek, vázlatos megoldási javaslatok következnek, gondolatok a levéltári könyvkiadásról.

A közelmúltban több olyan változás is történt a levéltáros szakmában, amelynek a hatása még nem érzékelhető teljes egészében a napi munka során, így az sem mérhető fel egyelőre, hogy mennyi hely és idő marad a kiadványi feladatok számára a szakfeladatokon belül, s ezeket mennyiben támogatják a fenntartók. Egy jól működő modell kidolgozása azonban független lehet attól, hogy a levéltári feladatokon belül arányeltolódások tapasztalhatók és várhatók. Az ügyfélszolgálat, a hivatalnoki feladatok kiemelt volta, vagy a levéltár-pedagógia iránti igény megnövekedése nem jelent(het)i a levéltárak kiadványi-tudományos feladatainak megszűnését. Mértéke, tartalma, gyakorisága változhat, de alapja – bármilyen verzióban is valósul meg – egy jól működő kiadványi elképzelés kell(ene), hogy legyen.

A cél az, hogy egy olyan utat tudjunk kijelölni magunknak a jövőre nézve – a levéltáros szakmában, de egyenként intézményen belül is –, amely professzionális, az intézményeken belül egységes (és az olvasókhöz is eljutó) kiadványokhoz vezet, s amelyet követve a kiadványi munka nem veszteséges, hanem fenntartható, ugyanakkor támaszkodik azokra az előnyökre, amelyekkel a levéltárak rendelkeznek. Bizonyára vannak intézmények, amelyek tudatos, átgondolt kiadványi stratégiával bírnak és annak szellemében tevékenykedve korszerű, új típusú, az új igényeknek megfelelő kiadványokat hoznak létre, a tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a levéltárak nagy része – bár sok színvonalas kötetet készítenek a kollégák – még nem gondolta át kiadványi munkájának megújítási lehetőségeit és módját.

A kiadványokat meghatározó három fő elv

A kompetencia – „nyersanyag” – igények hármassága lehetne/kellene, hogy a három meghatározó tényező legyen arra vonatkozóan, hogy mit, miért és hogyan adunk ki. Ezen tényezők együttese határozhatná meg, hogy milyen műfajban érdemes próbálkoznunk. Kissé leegyszerűsítve úgy lehet ezeket elképzelni, mint három egymást metsző halmazt, amelyek mindegyikében feltüntetjük azokat a tényezőket, jellemzőket, amelyek érvényesek saját intézményünkre. A közös halmazba kerülő jellemzők alapján meghatározható kiadványtípusok/publikációtípusok azok, amelyek megvalósításán érdemes leginkább elgondolkodni. (Természetesen tehetünk kivételt is, de hasznos, ha figyelembe vesszük a kompetencia – „nyersanyag” – igények alkotta hármasság szűrőt.)

A kiadványi munka több olyan szempontot is felvet ma már, amelyek évtizedekkel ezelőtt nem voltak még napirenden, jelenleg azonban már megkerülhetetlenek, s amikor publikációkról gondolkodunk, ezeket is figyelembe kell venni. Ilyen például az elektronikus kiadványok hasznossága, illetve annak megvizsgálása, hogy egy bizonyos struktúrájú tömeges információnak milyen típusú közzététel felel meg leginkább. Utóbbi gondolat már elvezet az „adatbázis vagy forráskiadvány” gondolatköréhez. Amennyiben következetesen alkalmazzuk a hármasság szűrőt, könnyen belátható, hogy mindegy milyen a hordozó, a műfaj, a téma, az olvasók/felhasználók köre, mindig meg lehet találni a legmegfelelőbb publikálási módot. Tanulmányomban ugyan elsősorban a kiadványok megnevezést használom, de természetesen mindenféle hordozón és formában megjelent publikációról, publikálásról van szó, nem csupán a papír alapon megjelentetett kötetekről.

Részletesen lehetne szólni egy-egy területről – adatbázisok, elektronikus kiadványok, periodikák, különböző papír alapú kiadványtípusok –, s ezt talán később mások egy-egy tanulmányban meg is teszik majd. Én kevésbé részletezve, inkább átfogóan szólok e gondolatköréről, kérdéseket vetek fel, „írásban gondolkodva” járom körül a témát, remélve, hogy másokat is gondolkodásra készíthetek.

Kompetencia

A levéltárak rendelkeznek egy külső munkatársak, kutatók által nem birtokolt előnyvel, azzal a tudással, amivel a levéltárosok az iratok tartalmáról, felhasználhatóságáról, lehetséges feltárásáról, a kutatás módjáról, a saját gyűjteményeikben található anyagok különböző típusú kiadványokban való legcélszerűbb publikálásának módjáról bírnak. Ez a tudás elsősorban levéltárosi tudás, nem kutatói, miközben nagy előny, hogy a kollégák többségének van kutatói rutinja is. A napi feladatokkal, kutatási témákkal összhangba hozva a kiadványi feladatok számára is tudatosan ki lehetne aknázni ezeket az ismereteket.

A kompetencia természetesen más intézményekkel együttműködésben is használható, ám nagyon fontos, hogy a levéltárak ne előnytelen megállapodások mentén „beszállítói”, „alvállalkozói” legyenek olyan együttműködő partnereknek, amelyek időt, energiát nem tudván/akarván ráfordítani az általuk kutatni szándékozott területre, a levéltárosok segítségét kérik. A tudás, s a feladatokra fordított idő érték. A kompetencia felhasználása saját erőből, saját magunk által kitűzött célra, vagy megfelelő együttműködő partnerekkel közös célra egyaránt jól működhet, amennyiben utóbbi nem kedvezőtlen, aránytalan megállapodást jelent. (A kedvező megállapodás nem csupán anyagilag lehet kedvező természetesen, hanem az intézmény presztízsét növeli, a közös vállalkozásban dolgozók szakértelmét elismeri, s a közös eredményből, a sikerből egyaránt részelteti a partnereket.)

Jó és hasznos együttműködésekre van példa az intézményekben kutató – sok esetben társ közgyűjteményi – kollégák, történészek, tanárok munkájának eredményeképpen létrejövő kéziratok levéltári kiadásaként is. Ezek azonban – lévén nem saját munkatársak munkái, s így nem adhatók feladatként – csak szórványosan fordulnak elő, nem tervezhetők be a kiadványok sorába.

Könyvkiadókkal való együttműködésre is volt/van példa. E társulási forma sem elvetendő, de érdemes alaposan megvizsgálni, hogy melyek azok a lehetőségek, képességek, előnyök, amelyek csak így pótolhatók, illetve azt, hogy mennyivel kedvezőbb megoldás ez az intézmény számára, mintha saját maga valósítaná meg a tervezett kiadványt.

„Nyersanyag”

A levéltárakban őrzött iratanyaghoz – értelemszerűen – a levéltárosok férnek hozzá legegyszerűbben, leginkább nekik van áttekintésük az iratokról, a struktúrát és a kontextust is jobban ismerhetik mint a külső, akár profi szakkutatók, s ha ráadásul még ők maguk is azok, és kutatják az iratanyagot, akkor akár részletekbe menő, tartalmi ismeretekkel is bírnak róla. A publikációk alapjául szolgáló iratanyaghoz

nagyon erősen kapcsolódik a levéltárosok napi munkája során szerzett tudás, olyan információk, amelyek nemcsak a feldolgozhatóság, hanem a kiadványi munka hasznára is fordíthatók.

Az említettek még nem elegendők a sikeres kiadványok létrehozásához, ám olyan előnyök, amelyeket vétek lenne nem kihasználni. Kiadvány- és igénytípustól függően, átgondolt kiadványi munkaterv esetén jól beépíthető a levéltári feladatok közé a kiadványkészítés is, amely a levéltári munka során előtérbe került iratcsoportokra alapozva, évekre előre tervezett publikációs elképzeléseket eredményezhet. Eleve más szemmel tekintünk feladatainkra, ha tudjuk, hogy többes célt is szolgál(hat). Például egy iratanyaghoz készülő jegyzék, vagy egy kiállításra válogatandó irategyüttes összegyűjtése a későbbiek során hasznos kiindulópont lehet akár egy kiadványhoz is.

Igények

A levéltári kiadványok létrehozásánál többféle igénnyel kell szembenéznünk, amelyek között jelen van, de nem a legfontosabb a nyereségesség, a piaci igény. Mellette figyelembe kell venni más szempontokat is, amelyek jó esetben találkozhatnak a piaci igényekkel.

Mire van szüksége kutatóinknak? Forráskiadványok, adatbázisok, a legkutatottabb témákra vonatkozó segédletek, népszerűsítő, igényes kivitelű kötetek egyaránt hasznosak és keresettek lehetnek. A kutatói igények természetesen fel is kelthetők olyan iratanyagok iránt, amelyekről a levéltárosok tudják, hogy adattartalmaik folytán – ha a hozzáférés gördülékennyé válik – gyakori használatra lehet számítani.

Mivel szólíthatjuk meg a fiatalokat, diákokat? És mi a célunk ezzel a „megszólítással”? A jövő levéltárhasználók, -látogatók körének kialakítása? Az oktatás segítése? A helyi identitás erősítése? Mennyire élő ez az igény? Az oktatási intézmények, a fiatalok felől jelentkezik már, vagy még nem jutottunk el ide, s inkább a fenntartó várja el tőlünk, illetve a levéltár próbálja felkelteni az érdeklődést saját maga iránt? Valóban csak a modern eszközökkel bemutatott tartalom lehet érdekes? Nincs elég ereje önmagában az információnak, hogy érthetően és érdekesen „kevesebb korszerű” köntösben is eljusson az ingerküszöbüg?

Milyen kiadványtípussal szólítható meg egy lehetséges támogató, vagy a már meglévő szponzori kapcsolatok milyen igényeket támasztanak? (Ilyen esetben inkább a – jól előkészített – projekthez célszerű megfelelő támogatót szerezni.)

Mi könnyíti meg a saját munkánkat? (Hiszen számos kiadvány jóval messzebbre mutat, mint megszületésekor gondolnánk.) Olyan kiadványok létrehozására is gondolnunk kell, amelyek a levéltárhasználók (szándékosan nem csak a kutatók körét nevezem meg így) által gyakran megfogalmazott kérdésekre adnak választ, vagy gyakran kutatott anyagokat tárnak fel. A kiadványi tevékenység tervezésekor érdemes áttekinteni a közelmúlt különböző típusú kutatási témáit is.

Ellentétpárok – rugalmasság

Eddigi tapasztalataink alapján néha hajlamosak vagyunk ellentétpárokból gondolkodni a különböző típusú publikációk tervezésekor, holott egy intézmény kiadványi palettáján többféle típusú kiadvány szerepelhet, sőt ugyanakkor a témának/iratanyagnak különböző szinteken és formában való publikálása is indokolt lehet (pl. más cél vagy más korosztály esetén).

Tudományos – népszerűsítő; adatbázis¹ – forráskiadvány; elektronikus – nyomtatott; teljes – válogatás; egy korszakot bemutató – egy témát bemutató; külső erőforrásokkal – saját erőforrásokkal (szerzőket is beleértve); ingyenes – díjköteles.

Végigtekintve a fentiekben láthatjuk, hogy ezek valójában nem ellentétes megoldási módok, hanem más és más célra alkalmas lehetséges utakat jelentenek. Jól megválasztva, kellő rugalmassággal viszonyulva hozzájuk meglehetősen lehet a létjogosultsága valamennyinek.

Ha a kompetencia (mihez értünk, miről vannak ismereteink) – „nyersanyag” (mi áll rendelkezésére) – igény (mire van szükség) hármából indulunk ki, akkor eljutunk a létrehozható publikációk köréhez. Ez azonban nagyon bőséges halmaz lehet többféle publikálási móddal. Hogy ezek közül mikor melyiket alkalmazzuk (milyen jellegű kiadványt hozunk létre), a cél – a téma – és az alkalmasnak ítélt forma határozza meg.

A levéltári kiadványok műfajai

Forráskiadványok

Helyzetünkben és alapfeladatunkból is adódik, hogy ez az egyik legalapvetőbb kiadványtípus, s a közzététel egyik módja. Megfontolandó, hogy mikor van értelme nyomtatott, s mikor elektronikus formában közreadni a választott forrást, hiszen a forráskiadás jövője egyre inkább az elektronikus felé tart, bár a jelenben igény van még a nyomtatott könyv alakra is. Kis mennyiségben, illetve bizonyos típusú forráskiadványok kiadhatók nyomtatásban is, de az elektronikus kiadásnak sok előnye van.

A nyomtatott – elektronikus dilemmához hasonlóan ugyancsak megfontolandó, hogy mi felel meg jobban a kiválasztott dokumentum-együttes publikálásának (s a publikáció céljának), forráskiadvány vagy adatbázis? Bizonyos dokumentumtípusoknál (pl. adatokat tömegesen tartalmazó iratok; számtalan utalást, leírást

¹ Az adatbázisoknak többféle szintje, típusa lehetséges. Itt kizárólag arra utalok, hogy az irattípusnak, adattartalmának, struktúrájának és a felhasználói igényeknek az egybevetésével mérlegelni kell, hogy a források közzétételének milyen szerkezetű, részletességű módja szükséges, s azt a forrásszöveg publikálása vagy adatainak adatbázisba rendezett, digitális képpel ellátott közzététele oldja-e meg jobban.

tartalmazó szövegek) esetén nem elegendő az adatbázis, s még az sem biztosítja az információk hatékony publikálását, ha az irat digitális képe is látható. A leíró, érvelő tartalommal is bíró iratoknál, ahol nem pusztán az említett adatok (személynevek, helységnevek, tisztségek, dátumok, mennyiségek) fontosak, hanem maga a megszövegezés, a szöveggörnyezet is lényeges lehet, a teljes szöveg elolvasása a legbiztosabb a kutatás során. (Utóbbi esetben a forráskiadványban közzétett ártírt, jegyzetekkel ellátott szöveg megkönnyítheti a kutatást.)

Miután megvizsgáltuk, hogy melyik forrástípusnak milyen típusú közzététel felel meg, s forráskiadvány mellett döntöttünk, még azon belül is számos döntést kell hoznunk: az iratanyag mennyisége, szerkezete, az adatok strukturáltsága szempontjából, illetve hogy országos szinten érdemes-e foglalkozni vele, mert mindenütt viszonylag hiánytalanul megvan vagy unikális stb. Utóbbi mérlegelés nem csupán az MNL tagintézményeiben merülhet fel, hanem például egyházi levéltárak körében is közös projekt formájában.

Teljes iratmennyiségre vonatkozó forráskiadás – válogatás: mindkettőnek lehet létjogosultsága. Válogatás létrejöhet például oktatási, ismeretterjesztési céllal, vagy abban az esetben, ha egy irategyüttesben jól elkülöníthető részek találhatóak, s mi csak egy bizonyos témával kapcsolatban akarunk forrásokat közzétenni. A teljes iratmennyiségre vonatkozhat a közreadás, ha a publikálásra kiválasztott irategység minden egyes darabja releváns információkat tartalmaz, illetve, ha csak egységben értelmezhető.

Teljes szövegű forráskiadás – részletek publikálása: a publikálásra kiválasztott anyag (legyen az akár a teljes iratmennyiség, akár válogatás) minden egyes darabját teljes szöveggel közöljük, vagy csak a téma szempontjából fontos szövegrészeket adjuk közre (akár minden egyes iratból, akár válogatott iratokból).

Tudományos – oktatási célú kiadás: a publikálásra szánt anyag egészére, részére vonatkozzék-e a kiadás, emellett hivatkozási, jegyzetelési módbeli különbségek az alapvető mérlegelni valók. Oktatási cél esetén figyelembe veendő a korosztály. Hogy viszonyul az oktatási célú kiadványhoz a felnőtteket megcélzó ismeretterjesztő célú publikálás? Használható-e ismeretterjesztő célra az oktatási célú kiadvány? Az ismeretterjesztés szólhat gyermekeknek is, nem feltétlenül az iskolai órákon tanultak elmélyítésére, hanem igényes, szórakoztató, de ismereteket is közvetítő kiadványok esetén.

Egy korszak – egy téma bemutatása: a forráskiadványok célkitűzésük szerint vállalkozhatnak egy kisebb vagy nagyobb korszak vagy egy téma bemutatására egy megye, egy régió vagy egy-egy település (de tulajdonképpen bármely kisebb vagy nagyobb terület) forrásaira támaszkodva. Ezekben az esetekben a releváns források közlésére nyílik lehetőség, s a kiválasztott dokumentumok sem mindig teljes szövegű közléssel szerepelnek. Éppen emiatt a tudományos igénnyel összeállított publikációk elkészítése komoly mérlegelést igényel, hiszen a szelekció csak az összeállítók szemléletét tükrözi, s mint minden válogatás, irányítja a kutatót. Sokan emiatt

a tudományos kutatáshoz inkább a teljes(ebb) iratanyagot közzevő adatbázisokat tartják megfelelőnek, vagy a teljes szövegű és teljes irategységet publikáló forráskiadásokat. (Utóbbi elektronikus kiadása nagy terjedelem ellenére is jól működhet.) Ismeretterjesztő és oktatási célra azonban kimondottan alkalmas ez a műfaj akár korszakot, akár egy témát szándékozunk bemutatni, szem előtt tartva, hogy megfelelő jegyzetek, s bevezető szükséges hozzá. (Pl. 1848-49-es események a megyében, protestáns egyházak története, színház-történet, vendéglátás-történet.)

Kitérő

Ezen a ponton kell pár gondolatot szentelnünk az adatbázisoknak is, mivel a forráskiadványokkal összefüggésben kerül szó leginkább e publikálási módra. Az adatbázisok nem kell, hogy szükségképpen ellentétben álljanak a nyomtatott anyaggal, arról nem is beszélve, hogy ma már nagyon korszerű, akár publikált állapotában is folyamatosan fejleszthető, bővíthető elektronikus forráskiadási lehetőségek is vannak, amelyek komoly jegyzetapparátus, valamint az eredeti dokumentum digitális képének szerepeltetését is lehetővé teszik. Mint minden publikálási módnál, így az adatbázisoknál is a hangsúly a célnak megfelelő választáson van. Mindezek mellett jól működhetnek együtt, egymást kiegészítik az azonos dokumentumcsoportokat különböző módon közzevő publikációk. Például egy adatbázis készítésekor eleve célunk lehet, hogy mire elkészül, készítünk mellé oktatási segédanyagot, színes, ismeretterjesztő albumot, kiállítást/virtuális kiállítást, utóbbihoz katalógust, vagy kvízt a látogatóknak (már előre gondolva az esetleges idegen nyelvi verzióra is). Az utóbbi ötlet sor jól példázza, hogy megfelelően tervezett munkával ki lehet aknázni a különböző publikálási módok egymást kiegészítő voltát, s azzal, hogy mindezt egymáshoz kapcsolódóan, közel azonos időben tesszük meg, az idővel, a munkával is gazdaságosan bánunk.

Konferenciakötetek

Talán az egyik legvitatottabb hasznú kiadványtípus, amelynek valóban csak akkor van értelme, ha a konferenciákon elhangzott előadások tartalmaztak valami újat a témában, ha még nem kutatott/publikált témát dolgoznak fel, esetleg egy ismert kutatási eredményhez jelentős új kiegészítéssel járulnak hozzá, vagy ha nem is új kutatási eredményeket rögzítenek, de az adott témában hiánypótló színvonalas összegzést, áttekintést tartalmaznak. Érdemes ezt alaposan megvizsgálni a kiadásra készülődés előtt. Jó megoldás lehet az intézmény több konferenciájának anyagából csak az arra érdemeseket közreadni, vagy azonos témájú konferenciák anyagából – megfelelő rostálást követően – több intézmény közös kiadványaként több megyét, régiót, vagy akár nagyobb területet is érintő kiadványt létrehozni. Ilyen kötet például

három megyei levéltár (MNL Baranya, Somogy, Tolna Megyei Levéltára) Reformáció a Dél-Dunántúlon című kötete, amely a reformáció emlékévk konferenciáinak anyagából készült. Ha a konferenciakötet elkészítése mellett döntünk, még mindig kérdés lehet annak nyomtatott vagy elektronikus volta.

Monográfiák, kismonográfiák

Idő és munkaiigényes kiadványtípus, amelynél nagyon fontos a szakszerűség, a magas színvonal. A kollégák kutatási területét figyelembe véve lenne tervezhető leginkább egy-egy intézmény munkatervébe beillesztve létrehozásuk, akár több szerzővel, akár külső munkatársakkal is kooperálva. (A kollégák PhD disszertációinak kéziratái is jó alapul szolgálhatnak ilyen publikációkhoz. Erre vonatkozóan több intézményben is vannak/voltak kezdeményezések.) Jó téma lehet például egy-egy település története, a megye, város életében meghatározó szerepet betöltött személyek életútja, egy korszak vizsgálata a településen/megyében.

Lexikon, kislexikon típusú kiadványok

Kutatóknak, szakmabelieknek, tulajdonképpen minden levéltár-, illetve könyvtárhatalomnak hasznos, de az oktatásban is célszerű, jól felhasználható kiadványok. Életrajzi, műemléki (épületek, szobrok, emléktáblák adatait rögzítő), utcanév-, földrajzi név lexikonok sok segítséget nyújthatnak a kutatás során. Megyei vagy egy-egy nagyobb település anyagára vonatkozóan egyaránt készülnek. Szócikkmintával, az átgondolt szabványt követve egységes szerkezetű, átlátható kiadványok jöhetnek létre. Egyre inkább terjed az elektronikus forma, de hálás közönsége van még a régebbi, nyomtatott kiadványoknak is. Az iratokban található információk jóval bővebb és pontosabb adattartalmú szócikkeket eredményeznek, mint amikor csak könyvtári anyagra támaszkodva készülnek a tárgyszavakhoz tartozó szövegek. Ezért már kész lexikonanyaghoz is célszerű az utólag előkerült, plusz adatokat rögzíteni. Ez az elektronikus forma esetén nem is okoz problémát.

Levéltári évkönyvek

Szinte valamennyi intézményben nagy hagyománya van ennek a – sokféle tartalmú – kiadványtípusnak, bár eltérő szerkezeti elvek alapján valósulnak meg. Konferencia anyagok, a levéltárosok kutatási témái szerint összegyűjtött tanulmányok, nagy történelmi évfordulók megyei, városi vonatkozásait tárgyaló írások, a régió, megye, város történetének fontosabb fejezeteit időrendben feldolgozó tanulmányok, a megye településeinek történetét sorra bemutató írások, új kutatási témák, új eredmények kapnak helyet e kiadványokban. A fentiekből is látszik, hogy a levél-

tári évkönyvbe kerülő tartalom más típusú kiadványokba is bekerülhet, s az évkönyv inkább csak keret, mintsem szigorú tartalmi, műfaji előírásokat megkívánó publikációsforma.

A levéltárak feladata (lenne) gondosan megtervezni, igényesen szerkeszteni a periodika tartalmát, hogy ne „jobb híján” anyagokkal töltsék meg köteteiket, hanem átgondoltan megszerkesztett igényes anyagokat publikáljanak. Bár az az ideális eset, hogy évente, friss eredményeket bemutató tartalommal jelenik meg az intézmény évkönyve, de e műfaj is lehetővé teszi, hogy többéves termést magában foglaló kiadványok szülessenek, akár tematikus kötetek lássanak napvilágot.

Albumok, képes ismeretterjesztő füzetek, mappák

Tulajdonképpen bármely témában „működő” kiadványtípusok, egyértelműen nyomtatott, kimondottan szép kivitelű, igényes kiadványok lehetnek. Céljuk általában az ismeretterjesztés, ajándékkönyvekként is keresettek.

Sokféle céllal készülhetnek, önálló kötetek lehetnek vagy akár többféle sorozatot is alkothatnak (az MNL esetében akár MNL-szintű is készülhet); egy-egy korszak, vagy téma bemutatására egyaránt alkalmasak, de az intézmények ismertetésére vagy „legszebb” anyagaikból, érdekességeikből is összeállíthatók; évfordulók dokumentumainak, de a térképgyűjtemény darabjainak, okleveleknek, tervrajzoknak vagy akár fotóválogatásoknak a közzétételére is megfelelők.

Egy-egy népszerű téma köré szerveződve kialakítható akár több kötet is. Például a családtörténet témában a születés, házasság, temetkezés, vagy nevezetes családok iratai egy-egy képes kiadványban láthatnak napvilágot. Fontos azonban, hogy ne csak „képeskönyvek” legyenek, hanem a tartalmat szakszerűen és közérthetően, de érdekesen ismertessék is.

Oktatási segédanyagok

Az általános és középiskolás tananyaghoz igazodó, azt kiegészítő ismereteket hordozó publikációk. Elkészítésük komoly előkészületeket igényel, mivel ismerni kell a bemutatandó témán kívül a levéltári anyagot, az iskolai tananyagot, s kreatív ötletekkel kell felkelteni az érdeklődést a téma iránt. Lehet elektronikus, de szép kivitelben működik a papír alapú is, bár egyre inkább az a nézet kezd uralkodóvá válni, hogy különleges számítógépes alkalmazások képesek csak felkelteni a téma iránt a fiatalabb korosztály érdeklődését. Kérdésként merülhet fel, hogy mi módon kell foglalkozni ezzel az igénnyel; irányul-e felénk valóban komoly igény e téren, vagy inkább mi szeretnénk felkelteni az érdeklődést?

Felnőtt ismeretterjesztő kiadványok

A levéltár-pedagógiai anyaghoz némiképpen hasonló kiadványok szolgálják a felnőttek oktatását is, legalábbis a tekintetben, hogy fő céljuk az ismeretátadás. Erőteljesen illeszkednek a laikus kutatók által legkutatottabb témákhoz, így a családtörténet-kutatás, helytörténet-kutatás állnak az első helyen. E kategóriában a legkülönbélebb segédanyagok készíthetők: pl. anyakönyvi kutatás segédletei, kronológiai alapok, mértékegységek; épületekre vonatkozó kutatások iratai téma feldolgozása; összeírások ismertetői. Akár egy kisebb sorozat füzetke is kiadható a témában. Jó példa e műfajra egy (színes) francia kiadványsorozat, a „Guides de généalogie”, amely mindegyik füzetében más-más témát dolgoz fel nagyon sok képpel, minőségi papíron, részletes magyarázatokkal, a főbb tudnivalókat kiemelve. (Az Archives et Culture kiadó példaként említett köteteinek néhány oldalát lásd a tanulmány végén.)

Segédletek

A levéltári anyag feldolgozásával párhuzamosan készülõ segédletek közül egyre több a kutatók által is hozzáférhető, honlapokon publikált, nem belső segédlet. A korábban papír alapon megjelenő segédleteket immár felváltja az elektronikus formátum. Publikációkról szólva ide azok tartoznak, amelyek eleve azzal a céllal készültek, hogy azt a kutatók számára közzétegyük megkönnyítendő az iratanyagban való eligazodást. Ezek az iratanyag szerkezetéről, és mélységüktől függően azok tartalmáról is adatokat közlő dokumentumok jó alapként szolgálhatnak kiadványok szerkesztéséhez, létrehozásához is, hiszen a már feltárt, alaposan megismert iratanyag sok esetben szinte kínálja a kiadványkészítés lehetőségét.

Periodikák

Az évkönyvekről már fentebb szó esett, de vannak füzetsorozatok, negyedéves kiadványok, elektronikus és papír alapú folyóiratok is. A rendszeresség, a színvonal alapkövetelmény ezeknél, s mivel többnyire a szakmának, illetve a képzett kutatóknak szólnak, érdemes életben tartani őket.

Nyomtatva vagy digitálisan?

Hogy egy kiadvány nyomtatottként készüljön el vagy e-könyvként, esetleg mindkét verzióban, az az igényektől kellene, hogy függjön elsősorban. Egyik megoldás sem áll ellentétben egymással és kombinálható is. Az e-könyvek előállítása kevesebb anyagi forrást igényel (nincs nyomdaköltség), könnyebben, gyorsabban terjeszthető,

de a megírás, előkészítés, műszaki szerkesztés ugyanúgy szaktudás- és időigényes, ahogy a nyomtatott kiadványoké, s az e-könyv létrehozása más műszaki ismereteket igényel, mint a papír alapon megjelenő köteteké. Az elektronikus kiadványok közül a rendeltetéstől függően készülhetnek ingyenesen letölthető és díjfizetés ellenében hozzáférhető/elérhető kiadványok.

Problémák

A közgyűjtemények jelentős része e ponton – feltehetőleg – az alulfinanszírozottságot emelné ki elsőként. A kiadványi munkára évente biztosra vehető pénzkeret hiánya valóban megnehezíti a tervezhetőséget, legalábbis a tervezés értelmét megkérdőjelezi (minek tervezzünk, ha nem lesz belőle kötet?), ám ha nem feltétlenül csak nyomtatott kiadványokban gondolkodunk, mégsem lehetetlen a munkánk, főleg ha munkatervi feladatként, kutatónappal, esetleg külső pályázati vagy projektforrások szerzői honoráriumra is fordítható (és fordítandó) háttérével is számolhatunk. Arról nem is beszélve, hogy a látszólag az „asztalfiókban” lévő kiadványok megjelentetése messze kisebb feladat, mint pályázatokra időhiánnyal küszködve, számtalan halasztást kérve teljesíteni a vállalt kötet létrehozását.

Megoldást jelenthet a fenntartó támogatása is, amennyiben a figyelemfelkeltően, igényesen összeállított kiadványi terv kivívja érdeklődését. Egyházi intézmények esetében talán hatékonyabban működhet a fenntartónál ez a módszer, mint a közlevéltáraknál, de mindenki számára célszerű egy-egy előzetesen jelzett hosszabb-rövidebb távú kiadványi projekt előterjesztése, amelynek költségei, ha nem is épülnek be véglegesen a költségvetésbe, néhány kiadvány létrehozását megkönnyíthetik. Hasonlóképpen hasznos olyan szponzorok felkutatása, amelyek egy-egy kiadvány erejéig támogatják az intézmény kiadványi munkáját. (Ez esetben a tartalomnak valószínűleg a szponzor tevékenységéhez kapcsolódónak kell lennie – bár nem minden esetben; de ha egy meglévő kiadványtervhez találjuk meg a megfelelő szponzort, ez nem jelenthet problémát.) Egyéb együttműködési lehetőségek önkormányzatokkal, Honismereti Szövetséggel, helyi egyházakkal, iskolákkal is hatékonyak lehetnek. Ide tartoznak a kiadványi pályázati lehetőségek is; a közismert és sokaknak segítséget nyújtó NKA-pályázatok mellett tájékozódni kell másutt is, például évfordulóhoz kötődő állami, egyházi pályázatok lehetőségéről (holokauszt, reformáció stb.). A kiadványi tervek tartalmazhatják az évfordulós kiadványokat is, amennyiben valóban rendelkezünk olyan dokumentumokkal, amelyeket van értelme közzétenni. Sok pályázati lehetőség szól mellette, és többnyire az intézmények többségében vannak is közzéteendő források. Ettől függetlenül – véleményem szerint – csak akkor érdemes ilyen kiadványt készíteni, ha valóban ad kutatást előrevivő információkat, vagy valós igényre ad választ. Segédletek, adatbázisok, elektronikus forráskiadások mindig jól hasznosíthatók, a többi műfajban pedig érdemes kritikusnak lenni és mérlegelni.

A kiadványok megtervezésekor már eleve célszerű rögzíteni azt is, hogy saját forrás, vagy – nem elegendő saját forrás híján – milyen finanszírozással számolunk.

Az anyagiakkal összefügg, de azok megléte mellett külön terhet és kötelezettséget jelent, a nyomdai közbeszerzési eljárás az arra kötelezett intézményeknél, ami hosszú hónapokkal lassíthatja a folyamatot. Ez esetben is csak a tervszerű munka, az időre (előre) elkészített kéziratok jelenthetnek enyhítést az időbeli problémákon, s némi könnyebbséget adnak a szűkös időkeret kezelésében. Szerencsés megoldás, ha a kiadványt szponzoráló támogató maga intézi a publikáció létrehozásának anyagi részét, így a folyamat a levéltárak számára „csak” a tervezésre és a szakmai megvalósításra korlátozódik.

A kiadványok értékesítése is tervezést igényel. Nyilvánvaló, hogy országos hálózattal rendelkező könyvruházak értékesítési lehetőségeivel nem vetekedhetnek a levéltárak, bár a minden megyében jelenlévő MNL-nek jók az esélyei, ám a kisebb, vagy egy telephelyen működő intézmények kedvezőtlenebb helyzetben vannak.

Lehet az a kiindulópontunk, hogy a kiadvány haszna elsősorban nem kereskedelmi. A levéltári kiadványok eladási mutatói nem mérhetőek a nagy kiadók által kiadott bestsellerekével, de nem is kell vetekedniük azokkal. A levéltári kiadvány esetében a siker maga a használat. Ha a kiadvány betölti azt a szerepet, amelyért kiadtuk, olvassák, forgatják, felhasználják, már betöltötte célját. Ez természetesen azzal is együtt jár(hat), (sőt kell is, hogy együtt járjon), hogy – még ha szerény mértékben is, de – az előállítási költségeken túli haszon is származik az eladásából. Minél jobban mérjük fel a levéltárhasználók – legyenek azok tudományos kutatók vagy laikus érdeklődők – igényét, annál nagyobb az esélyünk arra, hogy az általunk létrehozott kiadványok keresettek lesznek, nem őrünk évekig tömegével a raktárban nem hasznosítható köteteket, s nem kell jobb meggyőződésünk ellenére „elkótyavetyélnünk” kiadványainkat.

A keresettséghez nagyban hozzájárul az érdeklődés felkeltése, a megfelelő helyen és időben alkalmazott reklám. Az értékesítés a levéltárakban megoldható lehet levéltári shopokban, ahol más egyéb tetszetős termék is árusítható, webshop formájában, vagy egy-egy nagyobb rendezvény alkalmával, akár kitelepüléskor is. (Utóbbi gyakorlatot követik is az intézmények.) A leghatékonyabb hosszú távon a webshop lehet, amely esetében a személyes átvétel mellett a kipostázás árát is a vételárba kalkulálva tudja az intézmény eljuttatni a terméket a megrendelőhöz. (Problémaként merülhet fel: a megrendelő felület informatikai fejlesztése a honlapon, a számlázást, csomagolást, ügyintézését végző személy megléte.)

Ismét hangsúlyozom, hogy mindezekben nem a levéltár hasznát termelő voltát kell látnunk (és ezt a fenntartók számára bizonygatnunk), és nem is lehet célkitűzésünk az ilyen módon „nyereséges” levéltár, de fenntarthatóvá vagy részben fenntarthatóvá tehetjük tudományos, kulturális „termékeink” előállítását. *Ha abból indulunk ki, hogy a levéltár – amellet, hogy hivatal – tudást, kultúrát előállító és közvetítő intézmény is, s e szerepével hozzájárul a társadalom tudástökéjének gyarapításához*

és fejlesztéséhez, akkor kiadványainak a lehető legtöbb, irántuk érdeklődő emberhez való eljuttatása a feladat. Egyszerűbben: minden levéltári kiadvány lehető legtöbb példányának potenciális olvasóhoz való közvetítése a cél.

Versenyképes-e a levéltári kiadvány?

Lehet, hogy helyesebb lenne feltenni így a kérdést: miért nem versenyképes a levéltári kiadvány? Miért nem, holott tudás, ismeret van mögötte, értéket közvetít? Miért talál nehezen az olvasókhöz?

Azért a válaszadás előtt tisztázzuk azt is: mihez viszonyítunk? A levéltári kiadványok szakkönyvek vagy ismeretterjesztő munkák, illetve oktatási anyagok. A szakkönyvek esetében – feltételezve, hogy a tartalom megfelelő – a kivitelezés és a könyv terjesztése, reklámja lehet a gyenge pont.

Az ismeretterjesztő munkáknál már több probléma adódhat. Ez esetben is van a kiadványoknak olyan csoportja, amely erőteljesebben tankönyvszerű, nem „színes kedvcsináló”, mert inkább szisztematikus ismeretátadásra törekszik, nem szórakoztat. Itt a jó, átlátható szerkezet, az ismeret szemléletes, érdekes átadása tartalmilag elegendő lehet. (Egy jó tankönyv példája lehet előttünk, csak felnőtt „tanulóknak”.) A minőség, a kivitel és a terjesztés azonban itt sem erős. (A fentebb említett családtörténet-kutatást tematikusan tárgyaló, segítő francia kötetek példája követendő lehet az e kategóriába tartozó kiadványok készítőinek.)

A szórakoztatva tanítás kevésbé alkalmazott műfaj a levéltári kiadványok esetében. Biztos, széleskörű tudás, az összegyűjtött információk, adatok, iratok alapos ismerete és megfontolt kiválogatása, érdekesen, jól megírt szövegek, sok kép, szép kivitel esetén nagyon sikeres, szórakoztató kiadványok szülehetnek. Egy-egy publikáció erejéig, ha vannak kreatív, jó ötletek, akkor hosszú távon beemelhető a kiadványi palettába, jóllehet nem elsődleges fontosságú. Fontosabbak a jó adatbázisok, a minél több szakszerűen publikált forrás, a korszerű segédletek. Mégis megvan az esélye, hogy ilyen jellegű munkák is szülessenek, ha van hozzá megfelelő szerző, idő és pénz. És lenne is helye a levéltári kiadványok sorában.

Minden intézmény tud kiadványai közül olyan kötetet említeni, amely érdeklődést váltott ki a levéltárhasználókból, vagy még talán a laikus nagyközönséget is meg tudta szólítani vele. Ennek tanulságait érdemes levonni és kamatoztatni; megfigyelni, hogy miért volt sikeres az adott publikáció. Mi volt a témája, milyen volt a kivitele, hogy juttatták el az információkat a szélesebb közönséghez? Hogy időzítették a megjelenést? (Évfordulókra figyelés vagy éppen a „dömping” elkerülése?) Tájékoztódtak-e a kiadás előtt, hogy született-e hasonló jellegű kötet?

Hozzájárul mindehhez, hogy tudatosabb értékesítéssel, a reklámlehetőségek megragadásával, egy-egy kiadvány bemutatójának „felépítésével” javítani lehet a kiadványok célba juttatásán.

Munkaigényes publikációk

Az egyre növekvő levéltári feladatok – párhuzamosan a munkatársak létszámának jobb esetben állandóságával, rosszabb esetben csökkenésével – nehéz feladat elé állítják az intézményeket a munkaigényesebb, sok kutatást, feltárást, adatrögzítést, illusztrációk szerkesztését stb. igénylő publikációk esetében. Mikor? Kik végezzék? Arról nem is beszélve, hogy mire e tevékenységhez jutnak a munkatársak, sok esetben számos hivatali teendő van mögöttük, így munkájuk határfoka nem biztos, hogy megfelelő. Ez esetben is a rendszerben gondolkodás, a tervezés lehet az alapja a publikációk elkészítésének, amely egységekre tagolja a hosszú távú feladatokat, s azokat rendszeresen végzendő gyakori – nem kampányszerű – tevékenységgé teszi.

Két lehetőség van erre a sok időt és energiát igénylő feladatok esetén, legyen az akár adatbázis, akár elektronikus kiadvány, vagy papír alapú kötetsorozat. Hosszabb időtartamra, munkatervbe tervezve célszerű végezni a feladatokat. Ha pedig a társadalom szélesebb köreinek érdeklődését is felkeltheti a vállalkozás, amelyet tervezünk, megoldás lehet egy előre kidolgozott projektterv, amelyet pályázatként terjeszthet elő az intézmény a fenntartónak.

Utóbbi gondolatok – elsősorban az adatbázisok kapcsán – elvezethetnek minket a szolgáltatások fenntarthatóságának, ingyenességének vagy díjkötelességének gondolatához is. Bár a kutatás ingyenes, de a plusz információkat közvetítő, feldolgozott anyagok használatának nem kellene szükségképpen ingyenesnek lennie, mert olyan többlet információkat, hozzáadott értéket tartalmaznak, amelyek felderítése alapesetben a kutatóra várna. Ilyen típusú publikációk létrehozása vagy nagyon hosszú időt vesz igénybe munkatervbe tervezetten, vagy pályázati támogatás eredményeképpen valósulhat meg rövidebb idő alatt. Mindez persze lehetne intézményi alapfeladat is – de annak tételes finanszírozásával.

Létezhet(ne) a levéltári nyomtatott kiadványok mellett a levéltári elektronikus publikációknak, szolgáltatásoknak is egy olyan köre, amely a helyszínen ingyenesen vehető igénybe, otthonról azonban díjköteles szolgáltatásként működik. Még ha szerény bevétellel is, de a fenntarthatóságot szolgálhatná. Hazai egyházi levéltáraknál az anyakönyvi adatbázisok működnek így. Megfelelő támogatás esetén természetesen minden lehet ingyenes, de akkor a létrehozáshoz, fenntartáshoz, működtetéshez szükséges anyagi feltételeket a fenntartónak kell(ene) hozzátenni az intézmények jelenlegi anyagi hátteréhez.

Összegzés

A fentiekben felsorolt sokféle szempont szem előtt tartásával levéltártípustól függetlenül – a fenntartó igényeinek figyelembevételével – kiadványi munkánk megújításához megfontolásra érdemes lépések lehetnek az alábbiak.

- Felmérés: milyen kiadványok születtek eddig intézményünkben (tagintézményeinkben). Nemcsak a kiadványok listájának áttekintésével, hanem azok fizikai jellemzőit is tekintve a jó és rossz példákat meghatározva dönthetjük el, hogy közülük melyeket folytatjuk, melyeket modernizáljuk, melyeket vetjük el.
- Könyvsorozatok és önálló kiadványtípusok megtervezése, amelyeket hosszú távon működtethetünk (néhányat elektronikus, másokat nyomtatott formában). Az MNL esetében MNL szintű és saját intézményi megvalósítású kötetekben is lehet gondolkodni.
- A kiválasztott kiadványtípusok figyelembevételével hosszú távú kiadványi terv készítése, amelyben helye lehet az évtizedeken is átívelő kiadványsorozatoknak (az MNL esetében MNL szintű sorozatoknak, a hagyománnyal rendelkező megyei és OL kiadvány-sorozatoknak) és egyéb típusú kiadványoknak is. Nem csupán a nyomtatott kötetekre, hanem az elektronikus kiadványokra és az adatbázisokra vonatkozóan is érdemes tervezni, s azok egymást kiegészítő, segítő voltára is gondolni.
- Miután az intézmény kialakította azt a nagyobb kiadványtípus-halmazt, amelyeknek megvalósítását hosszú távon el tudja képzelni, sor kerülhet az egyes kiadványtípusok, műfajok pontos meghatározására, formai, szerkezeti elemeinek rögzítésére. E halmazból az intézmény (MNL esetén a tagintézmények saját anyaguk, a helyi aktualitások tekintetbe vételével) választják ki a célnak éppen legmegfelelőbb formát.
- Az intézményi publikációkra vonatkozó – külső szerzőkre nézve is kötelező – egységes hivatkozási, jegyzetelési mód alkalmazása, gondolva természetesen az eltérő kiadványtípusokra, a célszerűségre. (Eltérés pl. lehet egy tudományos és egy ismeretterjesztő, vagy oktatást segítő anyag esetében.)
- Kiadványi továbbképzésen való részvétel.² ((Az MNL esetében ehhez kapcsolódóan: az országos projektek mintájára az intézményekben egy kiadványi felelős kijelölése, akinek a feladata az intézmény MNL kiadványi stratégiájához igazodva több évre előre tervezni a saját intézmény kiadványi munkáját.)

² A kiadványi továbbképzések többféleképpen megvalósíthatók, tervezhetők (intézmény által szervezeten, vagy külső helyszínen az intézmény által kiválasztott képzési mód szerint).

- Egymásra épülő kiadványok megtervezése: különböző szinteken és formában hasznosítani és megjeleníteni a megszerzett tudáskorpuszt, a feltárt információt. Például: adatbázis – levéltár-pedagógiai anyag – tematikus képes album. (Nyilvánvalóan az adatbázis készítésekor arra alkalmas anyagokból készülhet a másik két publikáció.)
- Ösztönzendő, támogatott témák meghirdetése (közigazgatás-történet, levéltár-történet, életrajzi adatbázis és ismeretterjesztésre alkalmas témák egyaránt), de ezek ne legyenek kizárólagosak, mert fontos az egyéni érdeklődés (a nyúggel, kínkeservvel írt kötetek színvonala mindig alacsonyabb).
- A kutatással is foglalkozó kollégák kutatási területe³ és a kiadandó/kiadható kötetek egymással összhangba hozása, ösztönző jelleggel. (Kutatónap hiányában, munkatervbe építve olyan kiadványok esetében, amelyek a levéltárhasználók igényeire adhatnak választ.)
- A keresett és már nem hozzáférhető kiadványok további elektronikus közzététele (kereshető formában).⁴
- A létrehozott kiadványok értékesítésének megtervezése (információ, reklám, rendezvényekkel, programokkal való összekapcsolás, webshop).

A Guides de généalogie sorozat két kötete

³ Az MNL-ben a kollégák kutatási területéről készített kutatói kataszter is felhasználható e célra.

⁴ A Hungaricana közgyűjteményi portálon rendszeresen jelennek meg a levéltári kiadványok. Fontos, hogy a jövőben is folytatódjék a közzététel e módja, illetve az, hogy az esetleges hiányokat is pótoljuk.